

YANGI ALIFBONI O'RGANAMIZ

17-дарс

Сўзларни кўшиб ёзиш коидалари

Ўтган дарсларимизда потин ёзувига асосланган ўзбек алифбосидаги ҳарфлар, ҳарфий биримлар ва тутук белгисини ёзиш ҳамда ўкиш кўнимкаларини пухта ёзалишинизга қаратиган билимларни сингдиришга ҳаракат килдик. Саводхонликка эришиш учун биргина алифбони билининг ёзиш етари булмайди.

Сўз ва юзимчаларни тўғри ёзиши, кўшиб ва ажратиб ёзиладиган сўз ва сўз шаклларини билиш, бош ҳарфлар билан ёзилиши керак булган сўзларни фарлаш каби имло амалларини ўзлаштирумасдан туриб ёзма саводхонликни ёзгалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри ўкиш, нутк жарайдида тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини хеч замонда унумласли позим. Улуғланётган қадрятларни измиздан бири бўлган миллий ёзувимизга хурмат ва ётиқодни тўғри ва чироили ёзиш орқали тарбиялашимиз максадга мувофиқиди. Шунга кўра, бугунда дарсмизни сўзларни кўшиб ёзиш коидаларига багиштаймиз.

Маълумки, кўшиб ёзиладиган сўзларни аксаритини тилимиздан ўнча фаол бўлмаган кўшма сўзлар ташкил этди. Асосан сифат, феъл каби сўзлар она тилимиздаги от ва сифат туркумига хос сўзларни кўшилиб, кўптига янги сўзларни ясашда иштирок этди. Сўз боши ёки охирiga кўшиладиган бундай сўз-кўшималар орқали ясалган сўзларнинг кўшиб ёзилишини унумтанди:

1. Форс-тожик тилидан ўзлашган хона, нома, кам, бор, хуш, бахш, мижоз, сифат, парвар каби сўзлар она тилимиздаги от ва сифат туркумига хос сўзларни кўшилиб, кўптига янги сўзларни ясашда иштирок этди. Сўз боши ёки охирiga кўшиладиган бундай сўз-кўшималар орқали ясалган кўшма от ва кўшила сифатлар доим кўшиб ёзилади.

Масалан, *oshxonan*, *qabulxona*, *taklifnoma*, *omtabor*, *hamkasb*, *xushxabar*, *shifobaxsh*, *kamgar*, *sosuqmiyoz*, *odamsifat*, *insonparvar* каби.

2. Obod сўзи билан ясалган жой номлари кўшиб ёзилади. Каранг: *Yunisobod*, *Yangiobod*, *Xalqobod* каби.

З. Иккинчи кисми -(а), -тас кўшимачиғи феъл бўлган кўшма от ва кўшила сифатлар кўшиб ёзилади. Масалан: *o'rinbosar*, *molboqar*, *ishyoqmas*, *qushqo'mtas* каби.

4. Такорланин келувчи тақлид сўзларга -ак, -ла кўшимачаларни кўшила орқали ясалган от ва феълар кўшиб ёзилади. Каранг: *bizbizak*, *tartarak*, *gijgija*, *hayhaya* каби.

Маълумки, кўшила сўзлар мустакил мавзули иккиси сўзининг турли маъно муносабатларига кўра биркүвидан ясалади. Шунга нарсани белги - хусусияти билан биргалиқда номлочи аниқловчи+анникланни муносабатидаги сўз биркималарига яқин турди. Аммо яхlit бир тушунчани ёздиришга кўра сўзга тенг бўлуди ва тузлишига кўра кўшма сўз сизобланади. Кўиёслан: *oqsoqol* (*kishi*) - *oq (qanday) soqol*, *ishchoyoq* (*o'choq*) - *uch (gancha?) yoq* (*izi*), *olihimmat* (*kishi*) - *oliy (qanday?) himmat* каби.

5. Топширик. Сўзга тенг кўшималарда ажратиб ёзишга ўйларни ўзлаштирилган кўшила сўзларни нотугри тарзда ажратиб ёки кўшиб ёзишга ўйл кўйилмоқда. Бу катони бартараф этиши учун таркибида "Bir" сўзи катнашган кўйидаги сўзларнинг кўшиб ёзишга одатланинг. Каранг: *baribir*, *birato'la*, *birvarkayiga*, *birdam*, *birmuncha*, *birgas*.

Шуни эса тутингки, сўзларни кўшиб ёзишда уларнинг (камиди иккиси сўзининг) бир бутун тушунчани, бирор нарсанинг номини билдиришига асосланни лозим. Мабоди биринчи сўз нарсанинг сони ёки бирон бергисини кўрсатса, бундай биримма кўшма сўзларни иккиси тутунгана жойлаштириб ёзинг.

Намуна: *hamfikr-tavsiyanota*, *xushxabar-rohatbaxsh*

6. Топширик. Иккинчи кисми феъл бўлган кўшма сўзларни кўшиб ёзиш коидаларига кўра ёзинг.

Абдуровиз ҶАҲОНГИР,
ЎзМУ кафедра мудири,
филология фанлари номзоди

Мозийдан келаётган "Авесто" (Абу Райхон Беруний таърифича — "Авесто") башариятинг энг қадимий ёзма манбасидан. Ёзувга олинган вақтидан бу обиданинг ёши кариб уч минг йилга тенг. Унда Сиёвуш номи, кечинмалари билан боянилган ҳолатлар, воқеалар ҳам мавжуд. Машхур тарихи Наршахий Сиёвуш воқеаларининг бўлиб ўтганига 3 минг йил бўлган, дей, маъмумот беради. Нархайя шиб, ижод, эттанинг ўзига ҳам минг йилла бўлиб қолмоқда... Демак, бу меросимизнинг пайдо бўлганига 4 минг йил бўлган.

2. Нарсани кой, ўринга нисбат бериш асосида ифодаловчи кўшма отлар. Масалан: *oybola*, *otqiloq*, *oshqozon*, *toshko'mir*, *bodomqovoq*, *devomat*, *sheryurak* каби.

3. Нарсани ранги, мазаси ва ўзидағи бирор хусусига номлочи кўшма отлар: Масалан: *achchigatosh*, *olaqarg'a*, *qiziliston*, *qoraqurt*, *mingoyaq* каби.

4. Нарсани бирор иш ёки маъсад учун мўжалланганнига кўра ифодаловчи кўшма отлар. Масалан: *oshrayhon*, *kirsovun*, *tokqaychi*, *ko'zouq*, *qiyatmaq* каби.

5. Таркибида сўзлар маъносидан тадбир, маросим, афсона ифодаланувчи кўшма отлар. Масалан: *kelintushdi*, *supraqoqd*, *dugug'di*, *tomshuvog*, *urt'oqtuoq* каби.

Кўшма сўзларнинг бир кисми жўрофий номларини билдиришади. Жой номларини тўғри ёзиши учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини иштирок этди. Жой номларини тўғри ёзалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини иштирок этди. Жой номларини тўғри ёзалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини иштирок этди. Жой номларини тўғри ёзалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини иштирок этди. Жой номларини тўғри ёзалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини иштирок этди. Жой номларини тўғри ёзалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларнинг кўзгуси, илмий-маърифий салоҳиятнинг кўрсаткичи бўлиб келётганини иштирок этди. Жой номларини тўғри ёзалиш мумкин эмас. Имло коидаларини билиши факат тўғри ёзилиши ўрганиш учунгина зарур дейиш хото булади. Сўзларни тўғри талафуз қилиш, ҳатто сўзининг матнадаги маъносини тўғри англаш ва юрнини қўллай билиши учун ҳам имло коидаларини пухта ёзалиш таъзида. Шунинг учун ҳам Вазирлар Махкамаси томонидан 1995 йил 24 августрда тасдиқланган "Ўзбек тилининг асосини имло коидалари"ни чукур ўрганиш ва ёзма нуткда ундиши коидаларга тўла амал қилишга бир ўкувчи, колверас, барча фуқаролар масъудларидар. Афсуски, кўзга ташланиб турган кўяна пештоқларида, идоралар номи ўзилган лавҳаларда *Yunus o'vod*, *Yangi bozor*, *orot baxsh*, *ko'z o'nak*, *elektro texnika* каби хото ёзувлар учраб турибди. Ватанини, милиаттини севсан ҳар бир киши ёзув маданияти азалазалдан миллий қадрятларн

